

Spomenici u Crnoj Gori 2006-2022.

Autorka:
dr Tatjana Koprivica

23  CENTAR ZA
DEMOKRATSKU
TRANZICIJU

AKCIJA ^{CDT}

...

**“Za dobar spomenik
treba troje, tri
veličanstva: veličina
mrtvaca, veličina živog
naroda pa veličina
umjetnosti”.**

Antun Gustav Matoš, 1904.

I UVOD

Spomenici su vjeran otisak vremena u kojem nastaju. Pokazuju ideologiju, vrijednosti koje baštini društvo, estetske i umjetničke kriterijume. Njihovo istraživanje prati procese „uprstoravanja političkih i idejnih sistema vrijednosti i načina artikulisanja ideologija“¹

Namjera ovog istraživanja, koje se odnosi na period 2006-2022² nije da mapira i predstavi sve probleme koji se odnose na spomenike u javnom prostoru u Crnoj Gori ili likovna kritika postojećih spomeničkih praksi, već da kroz analizu zakonodavnog okvira, skrene pažnju na najznačajnije probleme vezane za postavljanje spomenika u javnom prostoru i ponudi rješenja za neke od njih. Naše istraživanje se odnosi na dva vida spomen-obilježja, spomenike i skulpture u javnom prostoru.³

Masovna produkcija spomenika karakteristična je za krize, ratove i društvene promjene. Kako savremene studije vizuelne kulture podrazumijevaju kontekstualnost i transdisciplinarnost, i uključuju likovne i ikonografske karakteristike, kao i elemente u procesu njihovog nastajanja, trajanja i recepcije - odluke o podizanju spomenika, finansiranje, odabir izvođača, analizu rješenja,⁴ istraživanje smo metodološki utemeljili na ovom principu.

Javni prostori su zajednička dobra, ogledala javnih vrijednosti.⁵ Sve češće se u stručnoj javnosti postavlja pitanje ima li u savremenom gradu (još uvijek) mjesta za klasične spomenike.⁶ Iako umjetnost u javnom prostoru, public art, podrazumijeva, pored spomen-obilježja street art, hepening, instalacije, interaktivne radove,⁷ u Crnoj Gori ih je jako malo.

Zbog manjkavosti zakonodavnog i institucionalnog okvira, u Crnoj Gori nemamo adekvatno planiranje postavljanja ni odabir spomenika, pa dobijamo spomen-obilježja koja su sporna vrijednosno i estetski. Sistem postavljanja spomenika je bez dugoročne vizije i služi zadovoljenju trenutnih potreba i interesa i često za političku promociju ili reviziju istorije. Imamo slab sistem nadzora, zaobilaze se centralne državne institucije, što dovodi do sveopšte netransparentnosti, haotičnog stanja na lokalnom nivou i izostanka sankcija za spomenike postavljene bez zakonske procedure.

Istraživanje pokazuje da nam je potrebna reforma zakonodavnog i institucionalnog okvira, u cilju povećanja transparentnosti, uvođenja reda u oblast planiranja i nadzora, poštovanja pravila struke, podizanja estetskih i umjetničkih kriterijuma, zaštite autorskih prava i uključivanje šire stručne ali i građanske zajednice u dijalog kako ne bismo dobijali spomenike koji će sljedeći pobjednici na izborima rušiti.

1 O. Manojlović Pintar, *Arheologija sećanja*, Beograd 2014, 9.

2 Istraživanje obuhvata period nakon 21. maja 2006. Uoči Referenduma o nezavisnosti Crne Gore, u Nikšiću je 9. maja 2006. podignut konjanički spomenik kralju Nikoli I Petroviću Njegošu, rad Miodraga Živkovića. <http://www.gradkulture.me/tragovi-kulturnog-nasledja/spomenik-kralju-nikoli-u-niksicu/> (pristupljeno 9. 9. 2022).

3 Iako su u fokusu našeg istraživanja spomenici i poprsja/biste, skulpture u javnom prostoru smo dijelom uvrstili u istraživanje kako bi se stekao cjelovitiji uvid u zastupljenost autora/-ki, tema i dr.

4 N. Makuljević, *Memorija i manipulacija*, Beograd 2022, 6, 8.

5 F. Dulibić, Stvaranje novog zakonodavnog okvira za umjetničko djelo u javnom prostoru, in: *Anali Galerije Antuna Augustinčića 32-33/34-35 (2012-2015), Simpozij Problemi spomenika: spomenik danas*, 10.

6 I. Marković, Modernistička ideja u postmodernom okruženju. Ima li u suvremenom gradu (još uvijek) mjesta za klasične spomenike?, in: *Anali Galerije Antuna Augustinčića 32-33/34-35 (2012-2015), Simpozij Problemi spomenika: spomenik danas*, 133-142.

7 F. Dulibić, *op. cit.*, 18-19.

U Crnoj Gori je, u periodu 2006-2022, podignut veliki broj spomenika u javnom prostoru. Njihovo postavljanje inicirali i finansirali su: Vlada Crne Gore, Glavni grad Podgorica, Prijestonica Cetinje, opštine, ambasade evropskih država u Crnoj Gori, NGO, zavičajna i plemenska udruženja i dr. Intenzivnije postavljanje spomenika zabilježeno je u periodu 2008-2009. i 2018-2019. Najveći broj spomenika podignut je u Podgorici, Cetinju, Nikšiću, Tuzima. Relativno mali broj spomenika postavljen je u primorskom dijelu Crne Gore. Ni jedan monumentalni spomenik nije postavljen u Andrijevići, Kolašinu, Petnjici, Žabljaku, Šavniku, Pljevljima.

Najveći broj monumentalnih spomenika posvećen je istorijskim ličnostima i događajima. Mali broj je posvećen književnicima, umjetnicima/umjetnicama. Forme su najčešće anahrone, a vrlo je malo umjetničkih rješenja koja korespondiraju sa savremenim umjetničkim tendencijama u skulpturi. Najveći broj spomenika u javnim prostorima rad je nekoliko umjetnika. Ni jedan spomenik u javnom prostoru u Crnoj Gori nije uradila žena. Samo jednu skulpturu postavljenu u javnom prostoru je uradila žena (2022, Dubravka Duletić). Mlađa generacija crnogorskih umjetnika nedovoljno je zastupljena sa svojim radovima u javnom prostoru.

Za spomenik je, pored „vizuelno-emocionalne snage i sugestivnosti“ važan „kvalitetan odabir lokacije i uklopljenost u arhitektonsko-urbanistički dispozitiv.“⁸ Kod postavljanja većeg broja spomenika u Crnoj Gori, nije se vodilo računa o adekvatnom mjestu postavljanja, prilazima, vizurama, vezom sa hodonimima i dr.

Podizanje spomenika često je bilo praćeno sporovima i polemikama u javnosti. Neki od njih su, uprkos zabrani od strane Ministarstva kulture Crne Gore i nadležnih institucija, postavljeni i još uvijek su na istim lokacijama. Spomenici su minirani, oštećivani, prepravljani, dislocirani. Zbog uništavanja spomenika, u nekoliko predmeta izrečene su presude u krivičnom postupku. Spomenici su korišćeni i kao efikasan medij za istorijski revizionizam.

Rijetki su stručni tekstovi u stručnim/naučnim časopisima koji se odnose na spomeničku problematiku u Crnoj Gori u istraživanom periodu. Veliki je broj tekstova (u štampi, na portalima) i video-zapisa u zemlji i regionu koji se odnose na praćenje procesa postavljanja spomen-obilježja.⁹ U njima je najveća pažnja posvećena ličnostima koje su otvarale spomen-obilježja, ličnostima i događajima kojima su posvećena spomen-obilježja, dok je najmanje pažnje posvećeno autorima i umjetničkim vrijednostima spomenika. U nekim slučajevima ime autora spomenika nije ni pomenuto, a ako je u pitanju osvrt na djelo, najčešće se odnosi na njegove dimenzije, materijal i sl.

Naše istraživanje je bazirano na zvaničnim podacima koje smo dobili od Glavnog grada Podgorica, Prijestonice Cetinje, crnogorskih opština, shodno *Zakonu o slobodnom pristupu informacijama*, uvidom u relevantne zvanične baze podataka i terenskim radom. CDT nije dobio odgovor na tražene informacije od *Ministarstva kulture i medija Crne Gore*¹⁰ i *Uprave za inspekcijske poslove*.¹¹ Zbog preglednosti i čitljivosti objavljujemo manji dio ma-

8 H. Vukadin-Doronja, Spomenik danas-pitanje kontekstualizacije, morfologije i sugestivnosti oblika, in: *Anali Galerije Antuna Augustinčića 32-33/34-35 (2012-2015)*, Simpozij Problemi spomenika: spomenik danas, 23.

9 Najveći broj tekstova publikovanje u *Pobjedi, Vijestima*, na portalima *Analitika*, *CDM* i dr.

10 CDT Ministarstvu kulture, *Zahtjev za slobodan pristup informaciji*, djelovodni br. 006-11/22, Podgorica, 22. 11. 2022. i 013-11/22, Podgorica, 29. 11. 2022.

11 CDT Upravi za inspekcijske poslove, *Zahtjev za slobodan pristup informaciji*, djelovodni br. 012-11/22, Podgorica, 29. 11. 2022.

terijala do koga smo došli u procesu istraživanja ali smo spremni da ostatak stavimo na raspolaganje zainteresovanoj javnosti.

Publikacija je pripremljena u okviru projekta “Akcija” koji ima za cilj uključivanje pojedinki i pojedinaca, udruženja i NVO-a sa visokim stručnim referencama u dijalog o svim važnim problemima koje opterećuju naše društvo. Na ovaj način stvaramo svojevrstu bazu znanja o različitim segmentima funkcionisanja države, koju ćemo ponuditi državnim organima kao podršku za stvaranje boljeg i pravednijeg društva.

Ostajemo otvoreni sa sve dobronamjerene sugestije i kritike ove naše publikacije i za direktni ili javni dijalog po svim važnim pitanjima koje u njemu obrađujemo.

CDT tim

II PRAVNI OKVIR ZA SPOMEN-OBILJEŽJA U CRNOJ GORI

Zaštita spomen-obilježja regulisan je *Ustavom Crne Gore* i *Zakonom o spomen-obilježjima*.¹²

Ustav propisuje obavezu države da štiti prirodnu i kulturnu baštinu, kao i naučne, kulturne, umjetničke i istorijske vrijednosti.¹³

Zakonom je zaštita spomen-obilježja definisana kao javni interes. Propisane su različite mjere za očuvanje i zaštitu spomen-obilježja, kao i sankcije za njihovo oštećenje ili otuđenje.

Spomen-obilježjima se trajno obilježavaju značajni događaji, čuvaju se uspomene na istaknute ličnosti, njeguju ljudski ideali i kulturno-istorijske tradicije i odaje počast borcima za slobodu, civilnim žrtvama rata i masovnim stradanjima ljudi.¹⁴

Spomen-obilježje je spomen-objekat (spomen-groblje, spomen-kosturnica, spomenik, spomen-bista, spomen-ploča, spomen-kuća, spomen-dom, memorijalni muzej, zadužbinski objekt i dr.) koji izgledom, sadržajem, oznakama ili natpisom doprinosi trajnom očuvanju navedenih vrijednosti.¹⁵

Spomen-obilježja se podižu u skladu sa programom podizanja spomen-obilježja koji donosi skupština opštine, Glavnog grada i Prijestonice, uz prethodnu saglasnost organa državne uprave nadležnog za poslove kulture.¹⁶

Spomen-obilježja sa statusom kulturnog dobra su u nadležnosti *Uprave za zaštitu kulturnih dobara*. Ostala spomen-obilježja su u nadležnosti opština na čijoj se teritoriji nalaze.¹⁷

Na teritoriji opštine, Glavnog grada i Prijestonice vode se *Registri spomen-obilježja*, a *Ministarstvo kulture* je nadležno za vođenje *Centralnog registra spomen-obilježja na teritoriji Crne Gore*.¹⁸ *Uprava za kulturna dobra* nadležna je za vođenje *Registra kulturnih dobara*.¹⁹

12 *Zakon o Spomen-obilježjima, Službeni list Crne Gore*, br. 40/08 od 27. 6. 2008, 40/11 od 8. 8. 2011 i 2/2017. Kako istraživanje obuhvata period od 2006, ova oblast je ranije bila definisana *Zakonom o spomenicima i spomen-obilježjima, Službeni list Crne Gore*, br. 26/71, 10/72, 6/88, 29/89, 39/89, 48/91, 17/92, 27/94.

13 *Ustav Crne Gore*, 1/2007 i 38/2013, čl. 77 i 78.

14 *Zakon o Spomen-obilježjima, Službeni list Crne Gore*, br. 40/08 od 27. 6. 2008, 40/11 od 8. 8. 2011 i 2/2017, čl. 1.

15 *Ibid.*, čl. 2.

16 *Zakon o Spomen-obilježjima, Službeni list Crne Gore*, br. 40/08 od 27. 6. 2008, 40/11 od 8. 8. 2011 i 2/2017, čl. 8.

17 *Ibid.*, čl. 29 - 30.

18 *Pravilnik o sadržaju i načinu vođenja Registra i Centralnog registra spomen-obilježja i sadržaju evidencije objekata bespravno podignutih kao spomen-obilježje, Službeni list Crne Gore*, br. 37/13 od 31. 7. 2013.

19 *Pravilnik o registru kulturnih dobara, Službeni list Crne Gore*, br. 19/11 od 7. 4. 2011.

NADZOR NAD PRIMJENOM ZAKONA O SPOMEN-OBILJEŽJIMA

Uprava za inspekcijske poslove – Odsjek za inspekciju za zaštitu kulturnih dobara, kulturnu baštinu i arhivsku djelatnost sprovodi nadzor nad primjenom Zakona o spomen – obilježjima i Zakona o kulturnim dobrima i podzakonskih akata koji se odnose na ovu oblast.²⁰

Za potrebe ovog istraživanja od Uprave za inspekcijske poslove, CDT je tražio kopije dokumenata o izvršenom inspekcijskom nadzoru nad jednim brojem spomen-obilježja, ali nije dobio odgovor.

KAZNENA POLITIKA

Krivičnopravna zaštita spomen-obilježja uvedena je 2010. kroz član 411a *Krivičnog zakonika Crne Gore* kojim je propisano da će se zatvorom od jedne do tri godina kazniti onaj ko uništi, neovlašćeno izmijeni, doradi, izmjesti, zamijeni ili ukloni spomen-obilježje, podigne ili organizuje podizanje spomen-obilježja čije podizanje nije dozvoljeno.²¹

Kaznene odredbe definisane su i članovima 43-49 *Zakona o spomen-obilježjima*.²²

Kako je jedan broj spomen-obilježja u Crnoj Gori ima status kulturnog dobra,²³ na njih se odnosi i član 253a *Krivičnog zakonika Crne Gore*, kojim je propisano da će se zatvorom od jedne do osam godina kazniti onaj ko oštetiti, uništi ili učini neupotreblijivim kulturno dobro.²⁴

20 Crna Gora, Uprava za inspekcijske poslove, *Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji Uprave za inspekcijske poslove*, Podgorica, jun 2021, 11-12, 97-99.

21 *Krivični zakonik Crne Gore*, SLRCG, br. 70/2003, 13/2004 - ispr. i 47/2006 i SLCG, br. 40/2008, 25/2010, 32/2011, 64/2011 - dr. zakon, 40/2013, 56/2013 - ispr., 14/2015, 42/2015, 58/2015 - dr. zakon, 44/2017, 49/2018, 3/2020, 26/2021 – ispr., 144/2021 i 145/2021.

22 *Zakon o Spomen-obilježjima*, *Službeni list Crne Gore*, br. 40/08 od 27. 6. 2008, 40/11 od 8. 8. 2011 i 2/2017.

23 *Zakon o Spomen-obilježjima*, *Službeni list Crne Gore*, br. 40/08 od 27. 6. 2008, 40/11 od 8. 8. 2011 i 2/2017. Čl. 50 propisano je da se objekti podignuti kao spomen-obilježja nakon 15. 11. 1971. bez odobrenja nadležnog organa, smatraju bespravno podignutim objektima, a čl. 52 propisano je da se tim objektima može dati status spomen-obilježja po postupku propisanom novim zakonom. Na osnovu ovih odredbi, više spomen-obilježja podignutih ranije, u periodu 2006-2022. dobilo je status zaštićenog kulturnog dobra u Beranama, Budvi, Tivtu i dr.

24 *Krivični zakonik Crne Gore*, SLRCG, br. 70/2003, 13/2004 - ispr. i 47/2006 i SLCG, br. 40/2008, 25/2010, 32/2011, 64/2011 - dr. zakon, 40/2013, 56/2013 - ispr., 14/2015, 42/2015, 58/2015 - dr. zakon, 44/2017, 49/2018, 3/2020, 26/2021 – ispr., 144/2021 i 145/2021.

III PRESJEK STANJA

Naručioci i finansijeri spomenika

Glavni naručioci i finansijeri spomenika u periodu 2006-2022. bili su: Vlada Crne Gore, Glavni grad Podgorica, Prijestonica Cetinje, opštine, ambasade evropskih država u Crnoj Gori, NGO, udruženja građana, zavičajna i plemenska udruženja, kompanije.

Rezultati istraživanja pokazuju da su naručioci uticali na umjetnička rješenja spomenika, odnosno na korigovanje već prihvaćenih idejnih rješenja, pa je dolazilo do polemika i sukoba, koje su trajale više godina. To je posebno bio slučaj sa spomenikom Čedomiru Ljubu Čupiću (1), prilikom čije izrade je došlo do sukoba finansijera Dušana Đurovića, „idejnog tvorca“ Mihaila Radojičića i vajara Zlatka Glamočaka.²⁵

Skulpture koje su donirane opštinama, često su bile postavljane uz nedovoljno transparentne procedure: spomenik na ulazu u Cetinje u obliku slova O (2013),²⁶ (2) skulptura *U slavu Njegoševe misli* (2013) (3) i *Crnogorkin bunar želja* (2013), (4) radovi Dimitrija Popovića na Cetinju.²⁷ Za skulpturu *Oro* (2014), rad Željka Reljića na Cetinju, (5) je smatrano da je umjetnik poklonio gradu, dok je umjetnik, na osnovu usmenog dogovora, skulpturu ustupio za honorar, koji mu nije isplaćen.²⁸ O ovim spomenicima ne postoji dokumentacija u Prijestonici Cetinje.²⁹ Spomenik Šabataju Ceviju (2020, Zlatko Glamočak) u Ulcinju donirao je Gani Resulbegović.³⁰ (6)

Kojim ličnostima i događajima smo podizali spomenike?

Od monumentalnih spomenika koji su prošli zakonske procedure, najveći broj posvećen je istorijskim ličnostima – Svetom Petru Cetinjskom (2006, Nenad Šoškić),³¹ (7) Tvrtku Kotromaniću (2013, Dragan Dimitrijević),³² (8) vojvodi Mirku Petroviću Njegošu (2017, Dimitrije Popović),³³ (9) Ivanu Crnojeviću (2019, Mitar Živković).³⁴ (10)

25 Glamočak navodi: „...sponzor spomenika, lokalni moćnik, svojim postupcima okrenuo se protiv ideala, sada bronзаног, simbola.“ Z. Glamočak, *Vijesti*, 4. 12. 2021. <https://www.vijesti.me/kultura/579017/spomenik-heroju-spomenik-prevare> (pristupljeno 2. 11. 2022).

26 <https://www.pcnen.com/porta/2013/06/05/uskoro-i-slovo-o-na-kruznom-toku/> (pristupljeno 19. 11. 2022).

27 <https://www.portalanalitika.me/clanak/94421-dimitrije-popovic-zavrasio-spomenik-njegosu-postavljanje-18-maja-na-cetinju>; http://www.cetinje.me/cetinje/site_mne/public/index.php/index/artikli?id=636. (pristupljeno 20. 11. 2022).

28 <https://www.pobjeda.me/clanak/bogdanovic-rijec-je-o-donaciji-umjetnika> (pristupljeno 20. 11. 2022).

29 Prijestonica Cetinje, Sekretarijat za kulturu, *Rješenje da se odbija zahtjev CDT-a zbog nepostojanja informacija*, br. 06-037/22-UPI, Cetinje, 21. decembar 2022.

30 <https://www.cdm.me/drustvo/u-ulcinju-podignut-spomenik-sabataju-ceviju/> (pristupljeno 3. 11. 2022).

31 <https://www.pcnen.com/porta/2006/07/14/otkriven-spomenik-sv-petru-cetinjskom/> (pristupljeno 5. 11. 2022).

32 Skupština opštine Herceg Novi, *Program podizanja spomen-obilježja na teritoriji Opštine Herceg Novi za 2013.* (SLCG-OP, br. 36/13 od 6. 12. 2013), 26. 11. 2013, br. 01-3/62-13. P. Tomović, *Kako je kralj Tvrtko dobio spomenik u Herceg Novom*, 30. 10. 2013. <https://www.slobodnaevropa.org/a/kako-je-kralj-tvrtko-dobio-spomenik-u-herceg-novom/25152833.html> (pristupljeno 5. 11. 2022).

33 Glavni grad Podgorica, uz prethodno pribavljenu saglasnost Ministarstva kulture Crne Gore, Rješenje br. UP I 01-18/2 od 24. 3. 2015., Program podizanja spomen-obilježja za 2015, Podizanje spomen-obilježja posvećenog Velikom vojvodi Mirku Petroviću, br. 02-030/15-509, Podgorica, 14. 4. 2015. Glavni grad Podgorica, Odluka o podizanju spomenika Velikom vojvodi Mirku Petroviću (SLCG-OP, br. 27/15 od 5. 8. 2015 i 47/17 od 16. 11. 2017). *Spomen-obilježja Podgorice*, 27-28. <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/70292/otkriven-spomenik-vojvodi-mirku-na-trgu-nezavisnosti> (pristupljeno 5. 11. 2022).

34 Glavni grad Podgorica, Program podizanja spomen-obilježja za 2019. (SLCG-OP, br. 8/19 od 21. 2. 2019, 40/19 od 7. 10. 2019, 1/20 od 3. 1. 2020 od 5. 8. 2020 i 14/21 od 14. 5. 2021), Podizanje spomen-obilježja postavljanjem spomenika Ivanu Crnojeviću. Glavni grad Podgorica, u



1



4



2



5



8



3



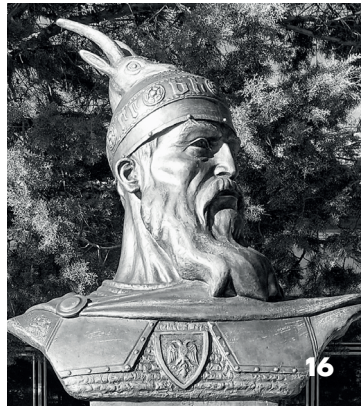
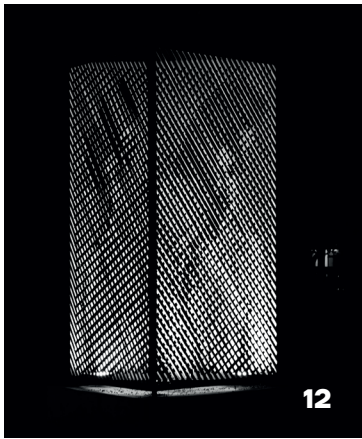
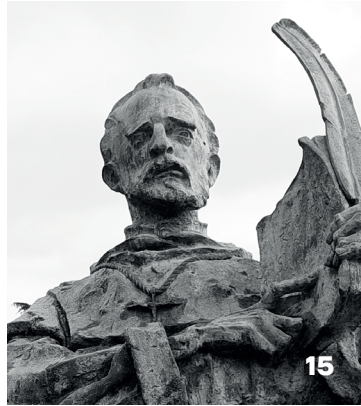
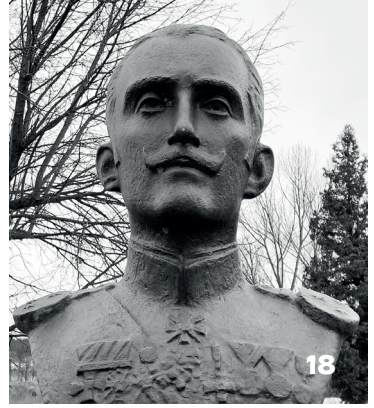
SHABBETAÏ ZVI
IZMIR 1626 - GECINJ 1676

6



9

ВЕЛИКОМЕ ВОЈВОДИ
МИХАИЛУ ПЕТРОВИЧУ-ВЕЛКОМУ
ПРИГОТОВИЛИ СУ НАШИМА
УМЕТНИЦИМА ОСТАВЉЕНИЦИМА И КУЛТИ



Samo su dvije žene dobile spomenike: princeza Jelena Savojska u Podgorici (2020, Adin Rastoder)³⁵ (11) i princeza Kseniji Petrović Njegoš u Podgorici (2020, Nikola Simanić) i na Cetinju (2022, Dimitrije Popović).³⁶ (12-13)

Biste/poprsja su dobili Gavro Vuković i Mojsije Zečević (2012, Svetomir i Svetozar Radović i M. Vučelić), Petar II Petrović Njegoš (2014, Drago Đurović),³⁷ (14) Pop Dukljanin (2007, Zlatko Glamočak),³⁸ (15) Đerđ Kastriot Skenderbeg (2019, Fiqiri Kasa),³⁹ (16) G. K. Žukov (2020, A. A. Apolonov)⁴⁰ (17) i Aleksandar Lekso Saičić u Beranama (2021, Joksimović).⁴¹ (18)

Spomenici slavnim događajima iz crnogorske istorije posvećeni su Tuđemilskoj bici (2008, Pavle Pejović)⁴² i bici na Fundini 1876. (2008, Pavle Pejović)⁴³ (19-20) Crnogorskim borcima koji su se zalagali za očuvanje crnogorske nezavisnosti 1918. posvećeni su: spomenik herojima Božićnog ustanka (2009, Pavle Pejović) na Cetinju⁴⁴ i spomenik crnogorskim komitama 1916-1929. (2018, Sreten Milatović) u Nikšiću.⁴⁵ (21-22)

Mali broj spomenika i bisti odnosi se na period crnogorske antifašističke borbe 1941-1945. i socijalističkog perioda: spomenik Čedomiru Ljubu Čupiću (2019, Zlatko Glam-

skladu sa Programom podizanja spomen-obilježja za 2019. (SL CG-OP, br. 8/19 i 40/19), uz prethodnu saglasnost Ministarstva kulture Crne Gore, br. UPI 01-10/10 od 22. 11. 2019. godine, *Odluka o podizanju spomen-obilježja postavljanjem spomenika Ivanu Crnojeviću* (SLCG-OP, br. 49/19 od 2. 12. 2019), br. 02-030/19-2770, Podgorica, 28. 11. 2019, Skupština Glavnog grada – Podgorice; M. Radunović, Z. Mrvaljević, G. Čukić, D. Radović, *Spomen-obilježja Podgorice*, Podgorica 2021, 49-50. <https://podgorica.me/2019/12/18/otkriven-spomenik-ivanu-crnojevicu/> (pristupljeno 6. 11. 2022).

35 Glavni grad Podgorica, *Program podizanja spomen-obilježja za 2019.* (SLCG-OP, br. 8/19 od 21. 2. 2019, 40/19 od 7. 10. 2019, 1/20 od 3. 1. 2020 od 5. 8. 2020 i 14/21 od 14. 5. 2021), Podizanje spomen-obilježja postavljanjem spomenika Jeleni Petrović Savojska, princezi Crne Gore i kraljici Italije. Glavni grad Podgorica, *Odluka o podizanju spomen-obilježja postavljanjem spomenika Jeleni Petrović Savojska, princezi Crne Gore i kraljici Italije* (SLCG-OP, br. 029 od 5. 8. 2020 i 14/21 od 14. 5. 2021). <https://www.pobjeda.me/clanak/otkriven-spomenik-jeleni-petrovic-savoji-crnogorska-princeza-i-majka-italije> (pristupljeno 7. 11. 2022).

36 <https://volimpodgoricu.me/pg-info/podgorica-zabjelo-dobilo-neobicnu-skulpturu-princeze-ksenije-foto> UNDP-Poziv za učešće na javnom konkursu za stalnu savremenu umjetničku instalaciju u sklopu projekta MIKRO020. Skupština Prijestonice Cetinje, *Odluka o podizanju spomen-obilježja postavljanjem spomenika princezi Kseniji Petrović-Njegoš*, Cetinje, br. 02-016/22-2270, 29. 9. 2022. Na Zbjelju: umjetnička instalacija inspirisana princezom Ksenijom. <https://www.youtube.com/watch?v=YG5ZlBqK34k> (pristupljeno 17. 11. 2022).

37 *Program podizanja spomen-obilježja u opštini Berane za 2014*, oktobar 2014; Ministarstvo kulture, *Rješenje o saglasnosti na program podizanja spomen-obilježja na teritoriji opštine Berane za 2014*, br. U 01-243/2, 5. 11. 2014. *Program podizanja spomen-obilježja u Prijestonici Cetinje za 2013*, Spomenik Petru II Petroviću Njegošu, br. 01-030/14-194, Cetinje, 31. 10. 2014, Skupština Prijestonice Cetinje. <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/257619/cetinje-otkrivena-njegoseva-bista-i-otvorena-izlozba-heruvim-enigme> (pristupljeno 5. 11. 2022).

38 Ž. Milović, *Pop Dukljanin ponovo među Baranima*, *Monitor*, 21. 9. 2007, 42-43.

39 Program podizanja spomen-obilježja na teritoriji Opštine Tuzi, 27. 12. 2019. Saglasnost Ministarstva kulture, Rješenje br. UPI 01-27613 od 27. 12. 2018, Skupština opštine u okviru glavnog grada-Tuzi, br. 23-030/18-6833, Tuzi, 27. 12. 2018; Skupština opštine Tuzi, Program o izmjenama i dopunama Programa podizanja spomen-obilježja posvećenom legendarnom junaku i vojskovođi Đerđ Kastrioti Skenderbeg, br. 02-030/19-4096, Tuzi, 18. 7. 2019. Saglasnost Ministarstva kulture br. UP I 01-276/9-2019. <https://tuzi.org.me/cg/otkriven-spomenik-derdu-kastriotu-skenderbegu-u-zatrijepecu/>, <https://www.cdm.me/drustvo/otkriven-spomenik-skenderbega-u-zatrijepecu-vijorile-se-albanska-i-americka-zastava/> (pristupljeno 11. 11. 2022).

40 Skupština opštine Berane, *Odluka o podizanju spomen-obilježja postavljanjem spomen objekta-spomenika Georgiju Konstantinoviću Žukovu*, br. 02-030-3, 10. 1. 2018; Program podizanja spomen-obilježja Berane za 2017. (SLCG-OP 40/17), Saglasnost Ministarstva kulture Crne Gore, br. UP I 01/95/8 od 28. 12. 2017. <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/493327/berane-otkriven-spomenik-ruskom-marsalu-georgiju-zukovu> (pristupljeno 30. 11. 2022).

41 Skupština opštine Berane, *Odluka o podizanju spomen-obilježja postavljanjem spomen-objekta kapetanu Aleksandru Leksu Saičiću*, br. 02-030-4, 10. 1. 2018; Program podizanja spomen-obilježja Berane za 2017, 11. 9. 2017, (SL CGOP 40/17), Saglasnost Ministarstva kulture Crne Gore, br. UP I 01/95/8 od 28. 12. 2017. <https://berane.me/otkrivena-bista-aleksandru-leksu-saicicu/> (pristupljeno 30. 11. 2022).

42 M. Danilović, *Drugi praznik u novim uniformama*, *Partner*, 8. oktobar 2008, 18.

43 *Spomen-obilježja Podgorice*, 244-245.

44 Prijestonica Cetinje, Program podizanja spomen-obilježja na području Prijestonice Cetinje u 2009., *Odluka o podizanju spomen-obilježja izgradnjom spomen-objekta povodom dizanja Božićnog ustanka 6. januara 1919*, br. 01-030/09, Cetinje, 18. 5. 2009, Skupština Prijestonice Cetinje. *Program podizanja spomen-obilježja na području prijestonice Cetinje u 2009. godini*, Božićni ustanak, br. 01-030/09-2540, Cetinje, 18. 5. 2009, Skupština Prijestonice Cetinje. A. Miranović, M. Radulović, J. Selhanović, *Spomen-obilježja Cetinja - grada heroja*, Cetinje 2021, 104-105.

45 O idejnom rješenju ovog spomenika polemisalo se u javnosti. J. Kontić, Pogledajte: skoro isti spomenik komitama i njihovim žrtvama, 11. 1. 2019; <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/14753/pogledajte-skoro-isti-spomenik-komitama-i-njihovih-zrtvi> <https://onogost.me/drustvo/prihvaceno-idejno-rjesenje-spomenika-crnogorskim-komitama-potrebno-oko-25000/> (pristupljeno 18. 11. 2022).

očak) i Vidoju Žarkoviću (2020, Marko Petrović Njegoš)⁴⁶ (23) i biste Veljku Vlahoviću (2016, Oto Logo),⁴⁷ Mihailu-Stojanoviću-Pulju (2019),⁴⁸ Jovanu Vučkoviću (2017)⁴⁹, Savu Kažiću (2013, Mitar Živković).⁵⁰ (24-25-26-27) U Baru je postavljen spomenik na mjestu koncentracionog logora u II svjetskom ratu (2021, Igor Milošević).⁵¹ (28)

Spomenik Josipu Brozu Titu (Antun Augustinčić), koji se nalazio u kasarni u Maslinama, postavljen je na platou kod mosta Blaža Jovanovića u Podgorici 2018.⁵² (29)

O savezničkim akcijama u II svjetskom ratu svjedoče: spomenik posvećen spašavanju 1000 ranjenih partizana i posada savezničkih aviona u Breznima (2009, Goran Moškov)⁵³ (30) i spomenik stradalim avionskim posadama savezničkih snaga koje su dale život za slobodu 1939-1945. u Podgorici (2012, Risto Radmilović).⁵⁴ (31)

Književnici, pjesnici, umjetnici su u periodu 2006-2022. dobijali uglavnom biste: Petar Lubarda u Herceg-Novom (2007, Dušan Ivančević),⁵⁵ Ivan Mažuranić (2009, Vinko Matković) na Cetinju,⁵⁶ Taras Ševčenko (2011, Risto Radmilović)⁵⁷ i Husein Džavid (2013, Natig Alijev)⁵⁸ u Podgorici, Miguel Servantes u Ulcinju (2018, Bujar Vani),⁵⁹ Avdo Međedović (2019, Zlatko Glamočak) i Dragomir Brajković (2019, Ljubomir Mrdović) u Bijelom Polju,⁶⁰

46 Program podizanja spomen-obilježja za 2020, Skupština opštine Plužine, broj 016/3 - 142/3, Plužine, 17. 9. 2020, Opština Plužine, uz prethodnu saglasnost Ministarstva kulture Crne Gore, UPI 01-041/20-203/2 od 13. 8. 2022, Odluka o podizanju spomen-obilježja istaknutoj istorijskoj ličnosti Vidoju Žarkoviću, SLCG-OP 34/20, Skupština opštine Plužine, br. 03-143/2, Plužine, 17. 9. 2020, Zaključak Vlade Crne Gore br. 07-3569. od 23. 7. 2020.

47 Glavni grad Podgorica, Program podizanja spomen-obilježja za 2016. (SLCG-OP, br. 13/16 od 18. 3. 2016, 24/16 od 27. 5. 2016, 51/2016 od 28. 12. 2016), Podizanje spomen-obilježja posvećenog narodnom heroju Veljku Vlahoviću. Glavni grad Podgorica, uz prethodnu saglasnost Ministarstva kulture Crne Gore, br. UPI 01-32/8. od 8. 5. 2016, Odluka o podizanju spomen-obilježja posvećenog narodnom heroju Veljku Vlahoviću (SLCG-OP, br. 22/16 od 18. 5. 2016), br. 02-030/16-637, Podgorica, 16. 5. 2016, Skupština Glavnog grada – Podgorice.

48 <https://berane.me/otkriven-spomenik-narodnom-heroju-mihailu-stojanovicu-pulju/> (pristupljeno 10. 11. 2022).

49 Program podizanja spomen-obilježja na teritoriji Prijestonice Cetinje za 2017, br. 02-030/17-282 od 25. 9. 2017, uz prethodnu saglasnost Ministarstva kulture, Rješenje br. UPI 01-138/4 od 8. 9. 2017, te Rješenja br. UPI 01-138/7 od 24. 10. 2017, kojim je data saglasnost na Prijedlog odluke o podizanju spomen-obilježja Spomen-biste Jovanu M. Vučkoviću, Odluka o podizanju spomen-obilježja Spomen-biste Jovanu M. Vučkoviću, br. 01-030/17-443, Cetinje, 30. 10. 2017, Skupština Prijestonice Cetinje.

50 Odluka o podizanju spomen-biste Savu Kažiću (SLCG-OP, 7/13 od 15. 2. 2013), br. 01-030/13-128, Podgorica, 12. 2. 2013, Skupština Glavnog grada – Podgorice, Predsjednik Skupštine; Spomen-obilježja Podgorice, 292.

51 <https://www.portalanalitika.me/clanak/190041-umjesto-spomen-obiljezja-barskim-logorasima-kamen-temeljic-zarastao-u-travu;> <https://barinfo.me/video-otvoren-spomen-park-na-mjestu-nekadasnjeg-logora/> (pristupljeno 18. 11. 2022).

52 Glavni grad Podgorica, uz prethodno pribavljenu saglasnost Ministarstva kulture Crne Gore, Rješenje br. UPI 01-224/3 od 24. 10. 2018, Program podizanja spomen-obilježja za 2018, Podizanje spomen-obilježja postavljanjem spomenika - Josip Broz Tito (1892-1980), br. 01-030/18-996, Podgorica 30. 10. 2018, Skupština Glavnog grada-Podgorice. Glavni grad Podgorica, uz prethodno dobijenu saglasnost Ministarstva kulture Crne Gore, br. UPI 01-224/9 od 4. 12. 2018. Odluka o podizanju spomen-obilježja postavljanjem spomenika Josipu Brozu Titu (SLCG-OP, br. 45/18 od 10. 12. 2018), br. 01-030/18-1287, Podgorica, 6. 12. 2018, Skupština Glavnog grada-Podgorice. Skulptura je bila postavljena 9. 6. 1982. u sklopu obilježavanja 40 godina od formiranja Pete proleterske crnogorske narodnooslobodilačke udarne brigade u dvorištu kasarne „Maršal Tito“. Iz „bezbjedonosnih razloga“ je izmještena u oktobru 1993, odvojena od postamenta, i prenešena u Spomen-sobu Pete proleterske brigade; Spomen-obilježja Podgorice, 42-44.

53 Opština Plužine, na predlog Ambasade Velike Britanije, uz Saglasnost Ministarstva kulture, sporta i medija br. 01-2368/2 od 24. 8. 2009, Program podizanja spomen obilježja na području opštine Plužine u 2009, Spašavanje 1000 ranjenih partizana i posada savezničkih aviona, Opština Plužine, br. 01-834, Plužine, 26. 8. 2009, Predsjednik M. Bajagić. Skupština opštine Plužine, Odluka o verifikaciji Programa podizanja spomen-obilježja na području opštine Plužine u 2009. i odluke o podizanju spomen-obilježja, br. 03-1039, Plužine, 23. 10. 2009.

54 Spomen-obilježja Podgorice, 66.

55 <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/43859/herceg-novi-obiljezena-godisnjica-smrti-petra-lubarde> (pristupljeno 14. 11. 2022).

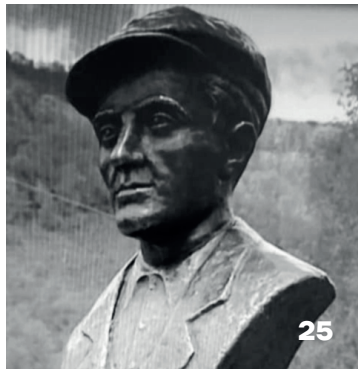
56 Dopuna Programa podizanja spomen obilježja na području Prijestonice Cetinje u 2009, Odluka o podizanju spomen biste Ivanu Mažuraniću, br. 01-030/10-1963, Cetinje, 23. 4. 2010, Skupština Prijestonice Cetinje.

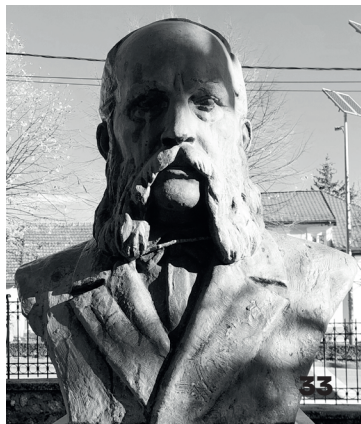
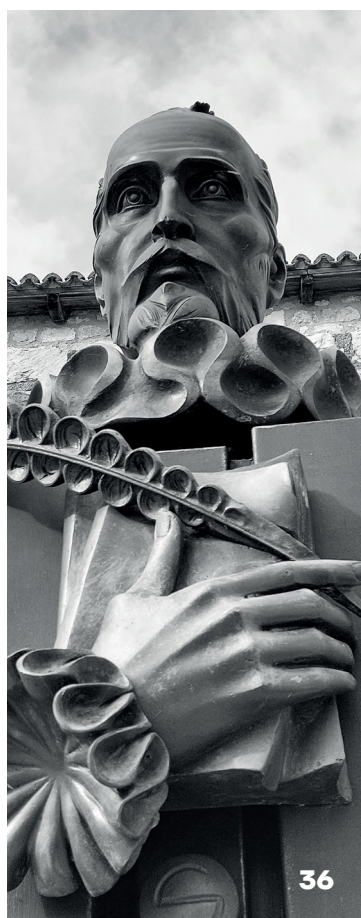
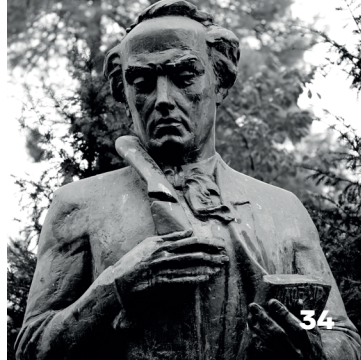
57 Glavni grad Podgorica-Program podizanja spomen-obilježja (SLCG-OP, br. 019/ od 11. 06. 2009), Podizanje spomen-obilježja Tarasu Ševčenku, br. 01-030/09-622, Podgorica, 3. 6. 2009, Skupština Glavnog grada-Podgorice. Glavni grad-Podgorica, Odluka o podizanju spomen-obilježja br. 01-030/09-623, Podgorica 3. 6. 2009; Spomen-obilježja Podgorice, 62-63.

58 Glavni grad-Podgorica, Program podizanja spomen-obilježja (SLCG-OP, br. 41/12 od 31. decembra 2012, 7/13 od 15. februara 2013), Podizanje spomen-biste Huseinu Džavidu.

59 <https://www.vijesti.me/vijesti/8185/servantes-ponovo-u-ulcinju> (pristupljeno 27. 11. 2022). Servantesova bista je na postamentu, ukupne visine 3,5 m.

60 Program podizanja spomen-obilježja na teritoriji opštine Bijelo Polje, Podizanje spomen-obilježja Avdu Međedoviću i Dragomiru Brajkoviću, br. 02-2812, Bijelo Polje 8. 9 i 24. 10. 2013, Skupština opštine Bijelo Polje. <http://www.radiobijelopolje.me/index.php/bijelo-polje/9872-otkrivene-biste-avdu-mededovicu-i-dragomiru-brajkovicu> (pristupljeno 19. 11. 2022).





Starac Milija (Miodrag Šćepanović) u Kolašinu (2022).⁶¹ (32, 33, 34, 35, 35, 37, 38, 39) Monumentalne spomenike dobili su France Prešern u Podgorici (2018, Rok Žnidaršič)⁶² i Aleksandar Leso Ivanović na Cetinju (2022, Zlatko Glamočak).⁶³ (40-41)

U Ulcinju su 2011. postavljene skulpture *Fustanella* (Fadil Fyshku) i *Rooster* (Genta Faja),⁶⁴ a u Beranama 2018, skulptura *Homo sapiens-Luča mikrokozma* (Luka Radojević).⁶⁵ (42, 43, 44)

Rijetki su spomenici i skulpture posvećeni Učitelju (2013, Nenad Šoškić) u Danilovgradu,⁶⁶ Dimnjačara Rudolfa Njunja Karužiča u Herceg Novom (2009, Velibor Pavićević)⁶⁷ i Kovača u Starom Baru.⁶⁸ (45, 46, 47) Manji broj spomenika odnosi se na događaje devedesetih godina XX vijeka – spomenik borcima ratova od 1990. u Beranama (2006),⁶⁹ Spomenik civilnim žrtvama ratova na prostoru Jugoslavije 1991-2001 (2011, Bogdan Darmanović i Željko Reljić) u Podgorici,⁷⁰ spomen-obilježje žrtvama otmice u Štrpcima „Sat života“ (2016, Zlatko Glamočak) u Bijelom Polju.⁷¹ (48-49-50) Iako su inicijative postojale, nije realizovano podizanje spomen-obilježja žrtvama deportacije izbjeglica 1992. u Herceg Novom.⁷²

61 Program podizanja spomen-obilježja, br. 01-6667, Kolašin, 10. 12. 2021, predsjednik SO Kolašin, Milan Đukić. SLCG-OP, br. 042/21 od 23. 12. 2021. *Saglasnost Ministarstva prosvjete, nauke, kulture i sporta*, broj UP I-01-041/21-121/2 od 4. 11. 2021. *Odluka o podizanju spomen-obilježja postavljanjem spomen-objekta istaknutaj ličnosti crnogorskom pjesniku Starcu Miliji*, br. 01-4775, Kolašin, 2. 8. 2022. *Saglasnost Ministarstva kulture i medija* br. 01-011/21-12720/4 od 15. 6. 2022.

62 Glavni grad Podgorica, Program podizanja spomen-obilježja za 2017. (SLCG-OP, br. 22/17 od 18. 5. 2017 i SLCG-OP, br. 9/18 od 20. 3. 2018), Prečišćeni tekst Odluke o podizanju spomenika Francu Prešernu - Odluka o podizanju spomenika Francu Prešernu (SLCG-OP, br. 22/17 od 18. 5. 2017) i Odluka o izmjeni odluke o podizanju spomenika Francu Prešernu (SLCG-OP, br. 9/18 od 20. 3. 2018). *Spomen-obilježja Podgorice*, 58-59. <https://www.antenam.net/drustvo/84055-pogledajte-otkriven-spomenik-francu-presernu-u-podgorici> (pristupljeno 11. 9. 2022).

63 Prijestonica Cetinje, Odluka o pokretanju postupka javne nabavke za nabavku idejnog rješenja-skulptura Aleksandra Lesa Ivanovića, procijenjene vrijednosti 2100 eura, br. 013-404/17-552, Cetinje, 7. 8. 2017. Prijestonica Cetinje, Gradonačelnik Aleksandar Bogdanović, Rješenje o imenovanju Žirija za izbor idejnog rješenja skulpture pjesnika Aleksandra Lesa Ivanovića; Prijestonica Cetinje, Tenderska dokumentacija za postupak javnih nabavki konkursom za nabavku Usluge izrade idejnog rješenja skulpture pjesnika Aleksandra Lesa Ivanovića, 013-404/17 552/5, Cetinje, 9. 8. 2017; Prijestonica Cetinje, Program podizanja spomen-obilježja na teritoriji Prijestonice Cetinje za 2022 (SLCG-OP, br. 43/22), uz prethodnu saglasnost Ministarstva kulture i medija Crne Gore, Rješenje br. UPI-21-01-041/22-971/8-2 od 19. 9. 2022, kojima je data saglasnost na Prijedlog odluke o podizanju spomen-obilježja postavljanjem spomenika Aleksandru Lesu Ivanoviću. <https://cetinjskillist.com/otkriven-spomenik-alesandru-lesu-ivanovicu-video/> (pristupljeno 2. 11. 2022).

64 Skulpture su nastale na koloniji koja je u Ulcinju realizovana 2011. u okviru projekta *Crossborder Sculpture Symposium Albania-Montenegro*. Crna Gora je dobila 10 radova albanskih, a Albanija 10 radova crnogorskih umjetnika i umjetnica; *Crossborder Sculpture Symposium Albania-Montenegro*, Shkoder-Ulcinj 2011, 26-29.

65 <https://berane.me/umjetnost-u-javnom-prostoru-skulptura-homo-sapiens-luca-mikrokozma/> (preuzeto 17. 12. 2022).

66 Opština Danilovgrad, uz Prethodnu saglasnost Ministarstva kulture, br. 04-2175/2 od 3. 9. 2013, Odluka o podizanju spomen-obilježja Spomenik učitelju (SLCG-OP, br. 34/13 od 19. 11. 2013), br: 03-030-405/1, Danilovgrad, 7. 11. 2013, Skupština opštine Danilovgrad. Opština Danilovgrad, uz prethodno dobijenu saglasnost Ministarstva kulture br. 01-1309, *Program podizanja spomen-obilježja na teritoriji Opštine Danilovgrad* (SLCG-OP, br. 23/13 od 26. 7. 2013), br. 03-030/324/1, Danilovgrad, 10. 7. 2013, Skupština opštine Danilovgrad.

67 <https://waytomonte.com/rs/p-3468-sculpture-of-rudolf-rudy-karujić> (pristupljeno 6. 11. 2022).

68 <https://barinfo.me/hamzin-kovac-novi-zastitni-znak-starog-bara/> (pristupljeno 11. 12. 2022).

69 Skupština opštine Berane, *Odluka o izmjenama i dopunama odluke o postavljanju spomenika borcima ratova od 1990*, br. 01-7043, Berane, 14. 8. 2006. Ova odluka se odnosi na promjenu lokacije, koja je bila određena 2002.

70 Glavi grad Podgorica, u skladu sa Programom podizanja spomen-obilježja (SI CG-OP, br 13/15), uz prethodnu saglasnost Ministarstva kulture Crne Gore, Rješenje br. UPI01-18/4 od 20. 5. 2015, Odluka o izmjeni spomen-obilježja posvećenog civilnim žrtvama ratova na prostoru bivše Jugoslavije 1991-2001 (SLCG-OP, br. 19/15 od 16. 6. 2015), br. 02-030/15-846, Podgorica, 10. 6. 2015, Skupština Glavnog grada Podgorice. Glavni grad Podgorica, uz prethodno pribavljenu saglasnost Ministarstva kulture Crne Gore, Rješenje br. UP I 01-18/2 od 24. 3. 2015. Program podizanja spomen-obilježja za 2015. Izmjena Spomen-obilježja posvećenog civilnim žrtvama ratova na prostorima bivše Jugoslavije 1991-2001 na Pobrežju, br. 02-030/15-509, Podgorica, 14. 4. 2015, Skupština Glavnog grada-Podgorice.

71 Program podizanja spomen-obilježja na teritoriji opštine Bijelo Polje, Podizanje spomen-obilježja žrtvama otmice iz voza, br. 02-2812, Bijelo Polje 8. 9 i 24. 10. 2013, Skupština opštine Bijelo Polje. <https://www.portalanalitika.me/clanak/130244-bijelo-polje-raspisalo-konkurs-za-spomenik-zrtvama-u-strpcima> <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/245725/zlatko-glamočak-va-za-sat-zivota-za-zrtve-otmice-u-strpcima> <https://bosnjaci.net/prilog.php?pid=58347> <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/miki-maus-ironija-zivota/> (pristupljeno 17. 11. 2022).

72 <https://www.pcnen.com/porta/2018/09/11/inicijativa-za-podizanje-spomen-obiljezja-zrtvama-deportacije-izbjeglica-1992-go-dine-u-herceg-novom/> (pristupljeno 17. 11. 2022).

Umjetnička rješenja spomenika

Najveći broj spomen-obilježja su monumentalne figuralne predstave od bronz, mermerni obelisci i biste od bronz.

Mali je broj spomenika koji korespondiraju sa savremenim umjetničkim tendencijama u skulpturi. Rijetke su moderne forme, kao što je spomenik Prešernu u Podgorici, rad slovenačkog arhitekta Roka Žnidaršiča. Među umjetnički najuspjelije monumentalne figuralne predstave spada spomenik Josipu Brozu Titu Antuna Augustinčića. U više navrata rađeni su odlivci bista ranijih autora: Draga Đurovića, Petra II Petrovića Njegoša na Cetinju i Ota Loga Veljka Vlahovića u Podgorici.

Najzastupljeniji autori spomenika i autorska prava umjetnika/-ca

Najzastupljeniji autori čiji su spomenici i skulpture postavljene u javnim prostorima su Zlatko Glamočak, Pavle Pejović, Nenad Šoškić, Dimitrije Popović, Mitar Živković, Risto Radmilović, Sreten Milatović, Marko Petrović Njegoš, Adina Rastoder i dr. Dimitrije Popović je najzastupljeniji u Cetinju (3), a Mitar Živković (3) u Podgorici. Mlađa generacija crnogorskih umjetnika/-ca je jako malo zastupljena u spomenicima u javnom prostoru Crne Gore.

U više slučajeva, umjetnici su došli u sukob sa naručiocima i finansijerima spomenika, koji im nijesu isplatili dogovorene autorske honorare.

Konkursi, tenderi i komisije za odabir idejnih rješenja spomenika

Konkurse su najčešće sprovodili naručioci spomenika, što se u velikom broju slučajeva pokazalo neadekvatno. Konkursi nijesu bili dovoljno transparentni. Kod objavljivanja nekih konkursa se čini da su raspisani kako bi se „legalizovao“ već postojeće rješenje i favorizovao određeni umjetnik. Ni konkursi „po pozivu“ nijesu bili dovoljno transparentni.⁷³

Za realizaciju spomenika najčešće su dati kratki rokovi, što dovodi do značajnog probijanja istih. Procedura za podizanje spomenika Aleksandru Lesu Ivanoviću, započeta 2017, realizovana je tek 2022.⁷⁴ Opština Plužine je Konkurs za idejno rješenje spomenika Baji Pivljaninu, u periodu 2019-2022, raspisala čak tri puta.⁷⁵ Građani/-ke Ulcinja tražili su poništavanje konkursa za postavljanje spomenika Servantesu.⁷⁶

Tenderske procedure za izradu idejnog rješenja nijesu podesne za ovu djelatnost,

73 <https://www.pobjeda.me/clanak/previs-gresaka-koje-nas-nicemu-ne-uce> (pristupljeno 6.12. 2022),

74 Prijestonica Cetinje, Odluka o pokretanju postupka javne nabavke za nabavku idejnog rješenja-skulptura Aleksandra Lesa Ivanovića, procijenjene vrijednosti 2100 eura, br. 013-404/17-552, Cetinje, 7. 8. 2017 (sa pratećom dokumentacijom). Prijestonica Cetinje, Program podizanja spomen-obilježja na teritoriji Prijestonice Cetinje za 2022 (SLCG-OP, br. 43/22), uz prethodnu saglasnost Ministarstva kulture i medija Crne Gore, Rješenje br. UPI-21-01-041/22-971/8-2 od 19. 9. 2022, kojima je data saglasnost na Prijedlog odluke o podizanju spomen-obilježja postavljanjem spomenika Aleksandru Lesu Ivanoviću, Odluka o podizanju spomen-obilježja postavljanjem Spomenika Aleksandru Lesu Ivanoviću, br. 02-016/22-2268, Cetinje, 29. 9. 2022. <https://cetinjiskilist.com/otkriven-spomenik-aleksandru-lesu-ivanovicu-video/> (pristupljeno 2. 11. 2022).

75 Opština Plužine, Predsjednik, br. 01-92, 7. 2. 2019; Opština Plužine, Predsjednik, br. 01-744, 19. 8. 2019, 01-426-363, 29. 4. 2022. Opština Plužine, *Tenderska dokumentacija za otvoreni postupak javne nabavke konkursom ua nabavku Usluge idejnog rješenja spomen-obilježja Baji Pivljaninu*, 22. 2. 2019; Opština Plužine, *Tenderska dokumentacija za otvoreni postupak javne nabavke konkursom ua nabavku Usluge idejnog rješenja spomen-obilježja Baji Pivljaninu*, 20. 8. 2019; Opština Plužine, *Konkurs za izradu idejnog rješenja spomen-obilježja Baji Pivljaninu u Plužinama*, maj 2022.

76 <https://mne.ul-info.com/peticija-skulptura-protiv-ljubavi-servantes-a-bez-dulcine-e/> (pristupljeno 3. 11. 2022).



41



44



47



48



42



45



49



43



46



50

što se vidi iz nekoliko slučajeva sprovedenih tenderskih procedura, koje nijesu rezultirale izborom uspješnog idejnog rješenja.

U najvećem broju odgovora koji je CDT dobio u istraživanju, sastavi komisija i žirija za idejna rješenja spomenika nijesu bili poznati. Rad ovih komisija je, prema odlukama lokalnih organa, bio plaćen ili volonterski. Analiza pokazuje da su neadekvatna idejna rješenja birana i kada su u sastavu ovih komisija bili članovi i članice iz akademske zajednice, umjetnici/-e, koji formalno zadovoljavaju potrebne kriterijume.

Svečana otvaranja i „osveštavanja“ spomenika

Inaugurisanje spomenika u javnim prostorima iskorišćeno je za promociju političkih lidera i državnih funkcionera. Najveći broj spomenika svečano su otvorili predsjednik Crne Gore Milo Đukanović, gradonačelnik Glavnog grada Podgorice Ivan Vuković, gradonačelnik Prijestonice Cetinje Aleksandar Bogdanović, predsjednik Crne Gore Filip Vujanović i dr. Spomenici su otvarani na značajne datume iz crnogorske istorije, 13. jul, 21. maj, 19. decembar, 13. novembar i dr. Vrlo rijetko su autori skulptura učestvovali u svečanostima povodom njihovog postavljanja - Dimitrije Popović, Veljo Stanišić.

Kod spomenika koje je, bez zvanične zakonske procedure, podigla SPC, u blizini vjerskih objekata, kojih je najviše u Podgorici, svečana otvaranja pratila su i osveštavanja spomenika i bila su dio proslave vjerskih praznika.⁷⁷

Vlada Crne Gore i politika postavljanja spomenika

Vlada Crne Gore je inicirala i finansirala podizanje više monumentalnih spomenika: spomenik bici na Fundini, spomenik bici na Tuđemilima, spomenik herojima Božićnog ustanka na Cetinju, čiji je autor Pavle Pejović.⁷⁸

Vlada je, shodno čl. 9 Zakona o spomen obilježjima, rukovodeći se značajem postavljanja spomen-obilježja, donijela odluku o odobravanju njihovih postavljanja prije isteka 20 godina od preminule osobe, kako je definisano zakonskim aktima u slučajevima podizanja spomen-obilježja Miodragu Dadu Đuriću,⁷⁹ Janu Karskom u Kotoru,⁸⁰ Vidoju Žarkoviću⁸¹ u Nedajnom i Urošu Toškoviću u Baru.⁸²

77 <https://old.dan.co.me/?nivo=3&rubrika=Kultura&clanak=637334&datum=2018-03-04>; [https://www.cdm.me/drustvo/amfilohije-osves-
tao-bistu-duska-jovanovica/](https://www.cdm.me/drustvo/amfilohije-osves-
tao-bistu-duska-jovanovica/) (pristupljeno 11. 11. 2022).

78 <https://www.gov.me/cyr/clanak/35205--162420>; <https://www.youtube.com/watch?v=HVpnykvmI2w> (pristupljeno 28. 11. 2022); M. Danilović, *Drugi praznik u novim uniformama*, Partner, 8. oktobar 2008, 18.

79 *Zaključak Vlade Crne Gore* br. 03-6110, Podgorica, 16. 6. 2011.

80 *Zaključak Vlade Crne Gore*, br. 08-2534/4, Podgorica, 6. 11. 2014. Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturnih dobara, Područna jedinica Kotor, UP/I-05-205/2014-3, Kotor, 24. 10. 2014, Rješenje o davanju saglasnosti na postavljanje spomen-obilježja Janu Karskom, direktorica Anastazija Miranović.

81 *Zaključak Vlade Crne Gore* br. 07-3569, Podgorica, 23. 7. 2020.

82 <https://www.pobjeda.me/clanak/vlada-prihvatila-predlog-da-se-podigne-spomenik-urosu-toskovicu> (pristupljeno 23.11. 2022).

Dislokacija spomenika

U više navrata, u navedenom periodu, izvršena je dislokacija spomenika koji su nastali u periodu prije 2006. Razlozi dislokacije bili su najčešće izgradnja novih stambenih i poslovnih cjelina i prenamjene objekata čija imena su nosili. Takav je slučaj sa spomenikom poginulim radnicima Monopola duvana Svetlane Kane Radević,⁸³ bistom Stanka Dragojevića u Podgorici,⁸⁴ bistama Lenke Jurišević i Špira Dacića u Bijelom Polju,⁸⁵ spomenikom borcima i civilnim žrtvama (fudbalerima i sportskim radnicima) poginulim za slobodu NOB-a u 1941-1945.⁸⁶ i dr.

Spomenici kao privremeni/pomoćni objekti

U pojedinim slučajevima, skulpture su u opštinskoj dokumentaciji kategorisane kao privremeni i pomoćni objekti. Skulptura u obliku ćirilicnog slova Lj, autora Velja Stanišića i Radomana Čvorovića, postavljena u Nikšiću, definisana je kao „pomoćni objekat-kapija-tiposkulpture-tip 5“.⁸⁷ (51) „Crnogorsko oro“ vajara Mitra Živkovića u Podgorici je kategorisano kao „privremeni objekat montažnog karaktera-skulptura“.⁸⁸ (52) Skulpture Dubravke Dude Duletić „Moji ljudi“ postavljene su u Podgorici 2022.⁸⁹ (53) Kategorisanje spomenika kao „privremeni ili pomoćni objekti“ je neprimjereno za umjetnička djela.

Uklanjanje spomenika

Bista Čedomira Ljuba Čupića, rad Mitra Živkovića, postavljena na trgu u Danilovgradu u maju 2022, pa je, nakon reakcije javnosti, zbog neadekvatnog rješenja, uklonjena samo nekoliko dana kasnije.⁹⁰ (54 a, 54 b)

83 *Spomen-obilježja Podgorice*, 35-36.

84 Glavni grad-Podgorica, Program podizanja spomen-obilježja (SLCG-OP, br. 41/12 od 31. 12. 2012, 7/13 od 15. februara 2013), Izmještanje spomen-biste Stanka Dragojevića.

85 *Program podizanja spomen-obilježja na teritoriji opštine Bijelo Polje*, br. 02-2812, Bijelo Polje 8. 9 i 24. 10. 2013, Skupština opštine Bijelo Polje.

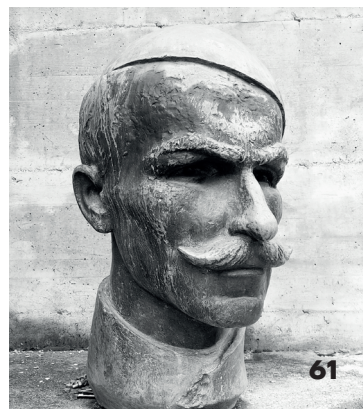
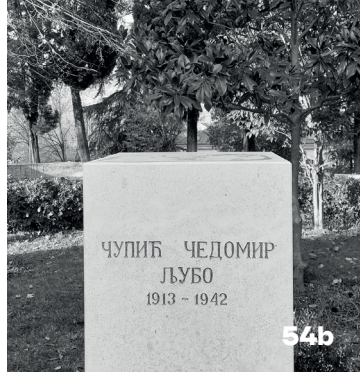
86 Prijestonica Cetinje, Program podizanja spomen obilježja na teritoriji Prijestonice Cetinje za 2018, br: 01-030/18-203 od 28. 6. 2018, uz prethodno datu saglasnost Ministarstva kulture Crne Gore, Rješenje, br. UPI 01-79/2 od 28. 5. 2018, te Rješenja br. UPI 01-79/6 od 3. 8. 2018, kojim je data saglasnost na Prijedlog odluke o izmještanju spomen-obilježja Spomenik borcima i civilnim žrtvama (fudbalerima i sportskim radnicima) poginulim za slobodu NOB-a u 1941-1945, Odluka o izmještanju Spomenik borcima i civilnim žrtvama (fudbalerima i sportskim radnicima) poginulim za slobodu NOB-au 1941-1945, br. 01-030/18-275, Cetinje, 28. 9, 2-4. 10. 2018, Skupština Prijestonice Cetinje.

87 Opština Nikšić, Služba glavnog gradskog arhitekta, UP/lo broj: 20-362-94, Nikšić, 2. avgust 2022, *Rješenje Investitoru Sekretarijatu za investicije i projekte Opštine Nikšić na idejno rješenje podizanja pomoćnog objekta-kapije-tiposkulpture-tip 5, projektovanoj na katastarskoj kapeli broj 3954/1 KO Nikšić, na lokaciji-ulaz u gradski park, u zahvatu Prostorno-urbanističkog plana opštine Nikšić*, Glavni gradski arhitekta Mladen Vujović.

88 Glavni grad Podgorica, Sekretarijat za komunalne poslove i saobraćaj, br. 04-U1-364/16-1302/1, Podgorica, 22. 4. 2016, Rješenje kojim se odobrava Sekretarijatu za kulturu i sport glavnog grada Podgorice postavljanje urbanog mobilijara-skulptura akademskog vajara Mitra Živkovića, pod nazivom „Crnogorski oro“ na zelenu površinu u Bulevaru Svetog Petra Cetinskog u Podgorici. Glavni grad Podgorica, Sekretarijat za komunalne poslove, br. D 04-335/20-651, Podgorica, 25. 5. 2020, Rješenje kojim se odobrava Sekretarijatu za kulturu i sport da postavi privremeni objekat montažnog karaktera-skulptura, pod nazivom „Crnogorski oro“ na Bulevaru 21. maj (kružni tok kod skretanja za UDG) u svemu prema skici koja čini sastavni dio odobrenja. <https://www.portalanalitika.me/clanak/232752--crnogorsko-oro-mitra-zivkovića-uskoro-na-bulevaru-sv-petra-cetinskog>; <https://www.pncnen.com/portala/2020/05/10/skulptura-crnogorsko-oro-otkrivena-na-privremenoj-lokaciji/>, (pristupljeno 7. 12. 2022).

89 <https://www.pobjeda.me/clanak/bez-podrske-zenama-nema-zdravog-drustva> (pristupljeno 23. 12. 2022).

90 Opština Danilovgrad, Program podizanja spomen-obilježja na teritoriji opštine Danilovgrad (SLCG-OP, br. 43/21), uz Prethodnu saglasnost Ministarstva prosvjete, nauke, kulture i sporta, Rješenje broj 01-021/22-137/3 od 11. 2. 2022, 01-021/22-137/5 od 15. 6. 2022. Odluka o podizanju spomen-obilježja postavljanjem spomen-biste Čedomiru Ljubu Čupiću (SLCG-OP, br. 35/22 od 12. 7. 2022), br: 02-016/22-123/1, Danilovgrad, 4. 7. 2022, Skupština opštine Danilovgrad. Opština Danilovgrad, Predsjednik, 01-082/22-1327, Danilovgrad 8. 7. 2022. <https://www.cdtmn.org/2022/05/31/od-osmijeha-do-podsmijeha/>; <https://www.portalanalitika.me/clanak/uklonjena-bista-ljuba-cupica-iz-parka-u-danilovgradu> (pristupljeno 23. 11. 2022).



Spomenici u podrumu

Spomenik Krstu Ivanoviću, rad Zlatka Glamočaka, još uvijek nije postavljen, iako je autor, još 2008, nakon dogovora sa opštinom Budva, izradio spomenik.⁹¹ (55) Poprsje kralja Bodina (2018, Zlatko Glamočak), koje je finansiralo Ministarstvo kulture Crne Gore, nije postavljeno u Baru, kako je bilo predviđeno.⁹² (56)

Spomenici na smetlištima

Bista Save Kovačevića je 2011. pronađena na smetlištu u Grahovu. (57) Na inicijativu stanovnika Grahova i CK JKPCG, prenešena je u porodičnu kuću Kovačevića u Nudolu.⁹³

Nakon prijetnji da će završiti u moru, bista Veljka Vlahovića (1976, Luka Tomanović), čije je ime brodogradilište u Bijeloj je nosilo 1976-1992. sklonjena je i odložena ispred radničke menze, a postament je u jednom od magacina brodogradilišta. Bista je poklonjena rodnoj kući Veljka Vlahovića.⁹⁴

Uništavanje spomenika

Na više spomenika u periodu 2006-2022. izvršena su ozbiljna oštećenja.

Spomenik Tuđemilskoj bici, čiji se dan slavi kao Dan Vojske Crne Gore, postavljen 7. oktobra 2008, srušili su nepoznati počinioci u noći 22/23. februara 2011.⁹⁵ Stakleni dio spomenika civilnim žrtvama ratova na prostoru Jugoslavije 1991-2001. u Podgorici je, zbog čestih oštećenja, uz saglasnost autora, 2015. zamijenjen mermernim.⁹⁶ U decembru 2007, po bisti Grgura Barskog, iscrtani su kukasti krstovi.⁹⁷ I spomenik crnogorskim komitama 1916-1929. u Nikšiću oštećen je odmah nakon postavljanja.⁹⁸ Za oštećenja biste Nikole Kovačevića u Nikšiću, koja je sa postamentom oborena, počinioci nijesu identifikovani i nije- su odgovali.⁹⁹ (58) Spomenik Ljubu Čupiću je grubo povrijedio uriniranjem 12. 6. 2021.

91 Opština Budva, na osnovu prethodno dobijene saglasnosti Ministarstva kulture Crne Gore br. 04-364/3 od 18. 6. 2012, Program podizanja spomen-obilježja u opštini Budva za 2012, Podizanje spomen-obilježja postavljanjem spomen biste Krstu Ivanoviću, br. 0101-444/1, Budva, 4. 7. 2012, Skupština opštine Budva. Postupak nabavke male vrijednosti za nabavku radova na izgradnji spomenika "Don Krsto Ivanović"; <http://www.budva.me/sites/default/files/PDF/Tenderi/2018-zahitjev-za-dostavljanje-ponuda-spomenik.docx> (pristupljeno 22. 11. 2022.) Iz livnice Kuzman u Smederevu, prebačen je u Budvu, gdje se i danas nalazi u Akademiji znanja. <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/441237/don-krsto-iz-podruma-konacno-izlazi-na-trg> (pristupljeno 22. 11. 2022.)

92 <https://www.vijesti.me/zabava/22125/gramocakov-bodin-uskoro-u-baru> (pristupljeno 23. 11. 2022.)

93 <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/365605/u-grahovu-bista-save-kovacevica-zavrasila-na-smecu/media/43031>; <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/365496/bista-save-kovacevica-odnesena-u-porodicnu-kucu-u-nudolu> (pristupljeno 22. novembra 2022.)

94 <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/128901/bista-veljka-vlahovica-iz-bijele-u-trmanje> (pristupljeno 22. novembra 2022). B. Milić, Veljko Vlahović i kultura sjećanja u Crnoj Gori, in: *Clio map: Crna Gora na političkoj i kulturnoj mapi Evrope*, Podgorica 2022, 388.

95 Miniran spomenik u Tuđemilima, Vijesti, 23. 2. 2011. <https://www.vijesti.me/zabava/370813/miniran-spomenik-u-tudemilima> (pristupljeno 16. 10. 2022). https://www.google.com/search?q=spomenik+tu%C5%BEemilskoj+bici+pavle+pejovi%C4%87&rlz=1C1GCEA_enME870ME870&q=spomenik+tu%C5%BEemilskoj+bici+pavle+pejovi%C4%87&aqs=chrome..69j57j0i546j2.11006j0j4&sourceid=chrome&ie=UTF-8#fpstate=ive&vld=cid:4663afa4,vid:8wGR10RvbYj; <https://mojbar.net/drustvo/uredjen-spomenik-u-tudemilima/> (pristupljeno 3. 12. 2022.)

96 Glavni grad Podgorica, Sekretarijat za kulturu i sport, *Registar spomen-obilježja Podgorice II*, 2015/20118, 1.

97 <https://mondo.me/Info/Drustvo/a4404/Devastirana-bista-Grgura-barskog.html> (pristupljeno 3. 12. 2022.)

98 <https://rtcg.me/vijesti/drustvo/225911/oskrnavljen-spomenik-komitama.html> (pristupljeno 23. 10. 2022.)

99 <https://www.portalanalitika.me/clanak/ostecena-bista-nikole-kovacevica> (pristupljeno 23. 10. 2022.)

počinilac M. I.¹⁰⁰ Ovo je dovelo do protesta građana u više crnogorskih gradova.¹⁰¹ Počinilac je osuđen na kaznu zatvora od 10 mjeseci.¹⁰² Skulpture "Moji ljudi", Dubravke Duletić u Podgorici oštećene su 3. 11. 2022.¹⁰³

Prepravljanje spomenika

Spomeniku na Bojnoj njivi u opštini Mojkovac (1996), na inicijativu Srpskog nacionalnog savjeta Crne Gore, bez odobrenja, 2015. dodat je krst i natpis „Mi smo pali da bi Crna Gora i Srbija živjele“.¹⁰⁴ Osnovni sud u Bijelom Polju je odgovorno lice, M. V, osudio uslovno na kaznu zatvora od jedne godine, ali se kazna „neće izvršiti ukoliko u okviru tri godine ne izvrši novo krivično djelo“.¹⁰⁵ (59)

U spomen kompleksu u Dolima (1977, Luka Tomanović)¹⁰⁶ u opštini Plužine, SPC je 2006. dodala kapelu koja je sagrađena bez saglasnosti nadležnih institucija.¹⁰⁷

Krađa spomen-obilježja

U više slučajeva zabilježena je krađa spomen-obilježja, posebno bisti istaknutih narodnih heroja i boraca, koji su postavljene prije 2006: Vlada Milića,¹⁰⁸ Špira Mugoše,¹⁰⁹ Đoka Prelevića,¹¹⁰ Marka Miljanova,¹¹¹ Boška Boža Radulovića,¹¹² Sava Kažića.¹¹³ Zbog nedostatka finansijskih sredstava, neke od njih su zamijenjene neadekvatnim rješenjima.

100 <https://www.cdm.me/drustvo/sramota-nepoznata-muska-osoba-urinira-po-spomeniku-ljubu-cupicu/>

101 <https://www.portalanalitika.me/clanak/protest-u-niksicu-gradani-se-okupljaju-kod-spomenika-ljubu-cupicu;> <https://www.antenam.net/drustvo/203191-protest-i-kotoru-ljubo-cupic-odjekivalo-gradom;> <https://www.portalanalitika.me/clanak/pocelo-okupljanje-gradana-u-podgorici-svi-smo-mi-ljubu>

102 Osnovni sud u Nikšiću, Presuda, K 490/2021, 16. 11. 2021. <https://www.sudovi.me/osnk/odluka/479462>.

103 <https://www.portalanalitika.me/clanak/moji-ljudi-na-meti-vandala-duletic-lijepe-emocije-provociraju-dio-gradana-zakaza-li-smo-na-svim-nivoima> (pristupljeno 21. 12. 2022).

104 Osnovni sud u Bijelom Polju, Uslovna odluka, K 196/2015, 21. 6. 2016. <https://www.sudovi.me/osbp/odluka/195020> (pristupljeno 20. 11. 2022).

105 Vuksanović je na suđenju izjavio da "...od lokalne uprave Mojkovac nije tražio dozvolu za obnovu spomen obilježja Mojkovčkim junacima, jer je pretpostavljao da se oni ne bi pozitivno odazvali takvom predlogu. Smatrao je da nije neophodno da se konsultuje lokalna uprava Mojkovca već da je sasvim dovoljan blagoslov njegovog preosveštenstva V.e.J.a". <https://www.sudovi.me/osbp/odluka/195020> (pristupljeno 20. 11. 2022).

106 S. Stamatović Vučković, *Spomenici II svjetskog rata u Crnoj Gori*, Kotor 2020, 9-12.

107 <https://www.parkpiva.com/listing/spomen-kompleks-u-dolima/> (pristupljeno 20. 11. 2022).

108 [https://old.dan.co.me/?nivo=3&rubrika=Podgoricom&clanak=725507&datum=2019-12-14;](https://old.dan.co.me/?nivo=3&rubrika=Podgoricom&clanak=725507&datum=2019-12-14) (pristupljeno 1. 12. 2022); *Spomen-obilježja Podgorice*, 307.

109 Nije poznat tačan datum nestanka biste, rad Marka Borozana, 2003. je identifikovano da je nestala. Bista od gipsa, ofarbanana zlatnom bojom, iznosi se i postavlja prilikom svečanosti koje organizuje Sportski aerodrom i aero-klub „Špiro Mugoša“. *Spomen-obilježja Podgorice*, 140-141; N. Đuranović, *Medijima se priviđaju šahovnice na Aerodromu Špiro Mugoša*, Raskrinkavanje, 16. 11. 2022. <https://www.raskrinkavanje.me/analiza/lazna-vijest/medijima-se-priviđaju-sahovnice-na-aerodromu-spiro-mugosa/> (pristupljeno 1. 12. 2022).

110 *Spomen-obilježja Podgorice*, 251.

111 Bista, rad Draga Đurovića (1979), nestala je u noći 18./19. 12. 2006. iz dvorišta škole. Kako nije pronađena, a nije pronađen kalup za odlivanje, odobreno je da se izlije kopija u bronzi Rista Stijovića (1952), koja je otkrivena marta 2008. *Spomen-obilježja Podgorice*, 108-109.

112 *Ibid.*, 314.

113 <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/319514/u-glavnom-gradu-lopovi-kradu-biste> (pristupljeno 28. novembra 2022).

Nerealizovani spomenici

Iako su donesene odluke o podizanju spomen-obilježja, neka od njih nijesu realizovana. Knjaz Danilo Petrović Njegoš nije dobio spomenik na Cetinju, iako je odluka o tome donešena 2009.¹¹⁴ Spomenik Đerđu Kastriotu Skenderbegu u Ulcinju koji je trebalo podigne po uzoru na monumentalnu konjaničku skulpturu Skenderbega iz Tirane, nije realizovan.¹¹⁵

Finansiranje spomenika

U dokumentaciji koji je CDT dobio od opština, nijesu dostupni precizni finansijski izvori finansiranja i ugovori za izradu spomenika.

Nacrtom Programa investicija za 2018, za „izgradnju“ spomenika Krstu Ivanoviću, opština Budva je predvidjela 20 000 €. ¹¹⁶ Uklonjena bista Čedomira Ljuba Čupića koštala je opštinu Danilovgrad 4 500 €. ¹¹⁷ Donacijama građana i građanki Crne Gore i dijaspore obezbijeđen je iznos od oko 25 000 €, za podizanje spomenika komitama u Nikšiću. ¹¹⁸ Opština Bijelo Polje sklopila je ugovor o pružanju usluga sa Zlatkom Glamočakom, za izradu spomenika žrtvama otmice u Štrpcima na iznos od 16100 €. ¹¹⁹

Inicijative inostranih ambasada

Više spomenika postavljeno je na inicijativu i uz finansiranje predstavnika inostranih ambasada u Crnoj Gori. Spomenik spašavanju 1000 ranjenih partizana i posada savezničkih aviona (2009) u Breznima, podignut na inicijativu Kevin Lyne, tadašnjeg ambasadora Velike Britanije. ¹²⁰ Biste grofa Save Vladislavića (2013, Đorđe Lazić) u Herceg Novom (60) i Žukova u Beranama (2020), donacije su ambasade Ruske Federacije u Crnoj Gori. ¹²¹ Postavljen je bista Huseina Džavida (2013) u Podgorici inicirala je i finansirala Republika Azerbejdžan. ¹²² Bista Tarasa Ševčenka (2011) u u Podgorici podignuta je u saradnji sa ambasadom Ukrajine. ¹²³

114 Program podizanja spomen obilježja na području prijestonice Cetinje u 2009, Knjaz Danilo I Petrović (1826-1860), br. 01-030/09-2540, Cetinje, 18. 5. 2009, Skupština Prijestonice Cetinje.

115 Opština Ulcinj, Odluka o podizanju spomen-obilježja posvećenom Đerđu Kastriotu Skenderbegu, 30. 12. 2019, i. Čapuni, (02-311/19-7); Saglasnost Ministarstva kulture Crne Gore, Rješenje UP I, broj 01-28/7 od 14. 11. 2019. Program podizanja spomen-obilježja, Skupština opštine Ulcinj, 30. 10. 2018, na osnovu prethodne saglasnosti Ministarstva kulture Crne Gore UP I br. 01-95/3 od 23. 7. 2018. Skupština opštine Ulcinj, Odluku o verifikaciji Programa o izmjenama i dopunama Programa podizanja spomen-obilježja posvećenom velikom legendarnom junaku i vojskovođi Đerđ Kastrioti-Skenderbeg, 02-016/21-385-6. Prethodna saglasnost Ministarstva kulture broj UP I 01-28/4 od 7. 3. 2019; <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/602741/spomenik-skenderbegu-ni-na-istok-ni-na-zapad> (pristupljeno 7. 11. 2022).

116 <https://www.bankar.me/2018/01/04/budva-osamnaest-miliona-za-29-projekata/> (pristupljeno 11. 10. 2022).

117 <https://www.portalanalitika.me/clanak/nakon-brojnih-reakcija-bista-ljuba-cupica-bice-uklonjena> (pristupljeno 19. 10. 2022).

118 <https://rtcg.me/vijesti/drustvo/196436/spomenik-crnogorskim-komitama-u-niksicu.html> (pristupljeno 10. 10. 2022).

119 Opština Bijelo Polje, Sekretarijat za lokalnu samoupravu, br. 04/1-2816-78/16, Bijelo Polje, 14. 3. 2016, Ugovor o pružanju usluga između Opštine Bijelo Polje i Zlatka Glamočaka.

120 Cfr. f. 53.

121 Program podizanja spomen obeležja Opštine Herceg Novi broj 01-3/51-13, Saglasnost Ministarstva broj 04-1175/6 od 24. 10. 2013. <https://pogled.me/ambasador-rusije-vladislav-maslenikov-odao-pocast-poznatom-ruskom-marsalu-georgiju-zukovu-u-beranama/> (pristupljeno 23. 12. 2022).

122 Cfr. f. 58; *Spomen-obilježja Podgorice*, 170-171.

123 Cfr. f. 57; *Spomen-obilježja Podgorice*, 62-63. Stručni konsultant iz Ukrajine bio je vajar Igor Grečanik.

Istorijski revizionizam

Spomenici i hodonimi su jedan od najpopularnijih medija za istorijski revizionizam. Na više lokacija u Crnoj Gori, suprotno zakonskim odredbama prema kojim nije moguće podići spomenik „licu koje je bilo saradnik okupatora, njegovog saveznika ili pomagača, licu koje je zastupalo fašističke, šovinističke ili nacističke ideje ili ideologije, licu koje je osuđeno za krivično djelo protiv čovječnosti ili drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom ili je proglašeno ratnim zločincem, lice koje je u istoriji Crne Gore ili u istoriji čovječanstva imalo negativnu ulogu“,¹²⁴ to je realizovano.

Spomenik Jusufu Čeliću (Isuf Kamer Celaj), saradniku okupatora u II svjetskom ratu, postavljen je u Vusanju 2013 (Sadik Spahia).¹²⁵ (61) U julu 2013. Inspektor za kulturnu baštinu je, obzirom da je spomen-obilježje podignuto suprotno *Zakonu o spomen-obilježjima*, naložio organima opštine Plav¹²⁶ da uklone spomenik, ali to nije učinjeno. Krivična prijava koja je bila pokrenuta protiv Arifa Čeljaja finansijera spomenika, zastarjela je.¹²⁷ CDT se obratio za dokumentaciju svim nadležnim organima koji su bili uključeni u ovaj proces, ali je nije dobio.¹²⁸

U selu Slatini, u opštini Andrijevića, Udruženje bratstva Račića i Slatine, bez prethodne saglasnosti nadležnih organa, inicirali su podizanje spomenika osuđenom ratnom zločincu, Puniši Račiću, u dvorištu njegove porodične kuće.¹²⁹ (62) Podizanje spomenika izazvalo je i oštre reakcije Hrvatske, koja je uputila protestnu notu Crnoj Gori.¹³⁰ Uprava za inspekcijske poslove je naložila uklanjanje spomenika, što je i urađeno. Odgovorno lice, M. D, koji je potpisao je Sporazumno rješenje o priznanju krivice sa Osnovnim državnim tužilaštvom u Beranama, kažnjen je šest mjeseci zatvora uslovno na dvije godine.¹³¹

U 2017. bilo je najavljeno i podizanje spomenika Pavlu Đurišiću u selu Zaostro kod Berana, iako je 2003, nakon intervencije Ministarstva kulture, uklonjen postament za spomenik.¹³²

U opštini Tuzi je u avgustu 2019. podignut spomenik Ded Đon Ljuljiju (Dedë Gjô Luli), autora Pjerina Kolnikaja, u dvorištu njegove kuće u Brčaju.¹³³ (63) Sudskim Rješenjem odbijen je zahtjev Predsjednika Opštine Tuzi za davanje saglasnosti na predlog programa podizanja spomen-obilježja u Opštini Tuzi za 2019, kojim je predviđeno podizanje

124 *Zakon o Spomen-obilježjima, Službeni list Crne Gore*, br. 40/08 od 27. 6. 2008, 40/11 od 8. 8. 2011 i 2/2017, čl. 10.

125 <http://www.malesia.org/2013/08/01/memorial-qe-perjeteson-mbrojtesit-e-plave-gucise-neser-manifestimi/> (preuzeto 11. 11. 2022); Opština Gusinje, Sekretarijat za inspekcijske poslove, br. 05-452, Gusinje, 26. 10. 2022, Lista spomenika i česmi u teritoriji opštine Gusinje – Spomen-česma "Isuf Čelaj", Vusanje, br. parcele 1118/1 LN 358.

126 Vusanje se do februara 2014., do formiranja Opštine Gusinje, nalazilo u Opštini Plav.

127 Skupština Crne Gore, *Poslaničko pitanje B. Aleksića ministru kulture A. Bogdanoviću*, 5. 11. 2019. Ministar Bogdanović je upoznao poslanike da je informisan od Uprave za inspekcijske poslove da će podnijeti krivičnu prijavu nadležnom državnom tužiocu protiv odgovornih zaposlenih lica u Sekretarijatu za uređenje prostora i imovine Opštine Plav; <https://www.cdm.me/drustvo/spomenik-ratnom-zlocincu-jusufu-celicu-jos-nije-uklonjen/> <https://www.vijesti.me/tv/emisije/621920/u-gusinju-se-vec-devet-godina-nalazi-spomenik-saradniku-fasistickog-okupatora-drzava-i-dalje-nije-u-staniu-da-ga-ukloni>

128 CDT Ministarstvu kulture i medija, *Zahtjev za slobodan pristup informaciji*, djelovodni br. 006-11/22, Podgorica, 22. 11. 2022.

129 <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/72365/inspekcija-naredila-srusiti-spomenik-punisi-racicu> (pristupljeno 30. 9. 2022).

130 <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/72524/mvep-hrvatske-ukloniti-spomenik-punisi-racicu-ostar-protest-vucinicu> (pristupljeno 30. 9. 2022).

131 <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/72539/ministarstvo-kulture-zakon-ne-dopusta-podizanje-spomenika-punisi-racicu>; <https://www.portalanalitika.me/clanak/275634--milosav-dukic-osuden-uslovno-za-podizanje-spomenika-racicu> (pristupljeno 29. 9. 2022).

132 <https://www.portalanalitika.me/clanak/277177--zakon-izricito-zabranio-podizanje-spomenika-pavlu-durisu> (pristupljeno 18. 11. 2022).

133 <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-albanci-tuzi/30131640.html> (pristupljeno 11. 11. 2022). <https://www.cdm.me/drustvo/u-tuzima-postavljen-spomenik-albanskom-heroiu-ded-don-luli/> (pristupljeno 18. 11. 2022).



spomen-obilježja postavljanjem spomenika Ded Đon Ljulji i naređeno je uklanjanje u roku od 15 dana, koje nije realizovano. Komisija za spomen-obilježja Ministarstva kulture utvrdila je da predlog Programa za podizanje spomen-obilježja ne ispunjava uslove propisane Zakonom o spomen-obilježjima, da Komisija za spomen-obilježja Ministarstva kulture, „na osnovu relevantnih istorijskih izvora, nalazi da je tokom Prvog svjetskog rata D. Đ. L. koegzistirao sa predstavnicima austrougarskih vlasti i djelovao protiv savezničkih snaga (Antante) među kojima se nalazila i Crna Gora“.¹³⁴ Ljuljiju je spomenik istog autora postavljen i ispred crkve sv. Antuna u Tuzima. (64)

Spomenik „šehidima genocida“ 1912-1913 ispred džamije Sultanije u Plavu, arhitekte Armina Redžepagića, postavljen je u julu 2020.¹³⁵ (65) *Komisija za spomen-obilježja Ministarstva kulture* 2018. nije dala saglasnost za podizanje spomenika, jer je bio sporan natpis ...“preko 12 000 nasilno pokrštenih i ubijenih marta mjeseca 1913. prilikom ulaska crnogorske vojske“.¹³⁶ Tekst nije utemeljen na istorijskim činjenicama, a nepreciznošću iska za ostavlja se mogućnost njegovog pogrešnog tumačenja. Nije poznato da li je naknadno dobijeno odobrenje za postavljanje spomenika, na kome nema ploče sa natpisom.

Spomenik Baca Kurti Gjokaju (c. 1807-1881), autora Tal Istrefija, svečano je otvoren u selu Milješ 23. 8. 2022.¹³⁷ Opština Tuzi nije odgovorila CDT-u na zahtjev da li je za postavljenje ovog spomenika sprovedena zakonska procedura.¹³⁸ (66)

Spomenici postavljeni bez saglasnosti

Bez saglasnosti Glavnog grada,¹³⁹ postavljeni su: spomenik Svetom Simenu Mirotočivom (2018, Miodrag Živković) u dvorištu objekta SPC u Staroj varoši,¹⁴⁰ (67) spomenik Nikoli Tesli (2016, Dragan Radenović),¹⁴¹ (68) spomenik posvećen 1700 godišnjici Milanskog edikta (2013) u ulici Džordža Vašingtona, kod hrama SPC¹⁴² (69) i dr.¹⁴³ Posljednja dva spomenika nalaze se u Evidenciji bespravno podignutih objekata kao spomen-obilježja.¹⁴⁴ Za spomenik Simeonu Mirotočivom u Podgorici Sekretarijat za kulturu i sport Podgorice je u

134 Upravni Sud CG, U 5698/2019, 18. 1. 2021 <https://www.sudovi.me/uscg/odluka/422769> Upravni Sud CG, U 3152/2021, 29. 6. 2021 <https://www.sudovi.me/uscg/odluka/442747> (pristupljeno 17. 11. 2022). <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-albanci-tuzi/30131640.html> (pristupljeno 18. 11. 2022).

135 <https://www.plavgusinje.me/2020/07/plav-kod-dzamiye-sultanije-postavljeno>. (pristupljeno 4. decembra 2022).

136 Opština Plav, Sekretarijat za opštu upravu i društvene djelatnosti, br. 0321-17, Plav, 18. 1. 2018, *Zahtjev za davanje saglasnosti na Prijedlog programa spomen-obilježja na teritoriji opštine Plav za 2018.*

137 https://www.youtube.com/watch?v=4zztxHahA_c (pristupljeno 4. decembra 2022).

138 CDT Opštini Tuzi, *Zahtjev za slobodan pristup informaciji*, djelovodni. br. 009/11/12, Podgorica, 22. 11. 2022.

139 Glavni grad Podgorica, Sekretarijat za kulturu i sport, br. 09-UPI-037/22-190/1, Podgorica, 1. 12. 2022, *Rješenje da se odbija Zahtjev CDT-a od 22. 11. 2022.*

140 <https://old.dan.co.me/?nivo=3&rubrika=Kultura&clanak=637334&datum=2018-03-04> (pristupljeno 4. decembra 2022).

141 *Spomen-obilježja Podgorice*, 68-69.

142 *Ibid.*, 67.

143 Bez saglasnosti nadležnih institucija, postavljeni i: *bista Duška Jovanovića u manastiru Čelija Piperska* (2020), *počivalo Svetoga Save u Kržanji* (2018), *spomenik stradanju Kuća*, na putu Podgorica-Međun (2016), *krst Aleksandra Nevskog* (2016) i *spomen-obilježje posvećeno Vuku Karadžiću i ćirilicom pismu* (2016) u Lopatama, *spomen-bista Savića Božovića u manastiru Čelija Piperska* (2015), *bista A. L. Saičića u Vinickoj* (2021) i dr; *Spomen-obilježja Podgorice*, 264-265, 273, 358-359. <https://www.aktuelno.me/crna-gora/amfilohije-osvestao-bistu-duska-jovanovica/> (pristupljeno 12. 12. 2022).

144 Glavni grad Podgorica, Sekretarijat za kulturu i sport, br. 09-UPI-037/22-190/1, Podgorica, 1. 12. 2022, *Rješenje da se odbija Zahtjev CDT-a od 22. 11. 2022.*

martu 2020. uputio prijavu Upravi za inspeksijske poslove. Kako još nije okončan postupak, nije donešeno Rješenje o uklanjanju spomenika.¹⁴⁵ Ispred hrama SPC u Baru podignut je spomenik Nikoli I Petroviću Njegošu (2018, Miodrag Živković).¹⁴⁶ (70)

145 Na zahtjev inspektora, Sekretarijat je dostavio podatke o lokaciji, opis spomenika, „koji između ostalog sadrži i činjenicu da na spomeniku nije ispisan ili uklesan tekst, odnosno ime ličnosti kojoj je posvećen“. Inspekcija je Sekretarijatu dostavila Zapisnik o izvršenom inspeksijskom pregledu koji nije sačinjen prema odredbama čl. 33-36 Zakona o inspeksijskom nadzoru. Inspeksijska služba nije dostavila investitoru predmetnog objekta na potpisivanje Zapisnik i izjašnjavanje o istom. Glavni grad Podgorica, Sekretarijat za kulturu i sport, br: 09-UPI-037/22-190/1, Podgorica, 1. 12. 2022, *Rješenje da se odbija Zahtjev CDT-a od 22. 11. 2022. I. Mitrović, Sekretarijat da naloži uklanjanje spomenika, Pobjeda*, 14. 3. 2020. <https://www.pobjeda.me/clanak/sekretarijat-da-nalozi-uklanjanje-spomenika> (pristupljeno 10. 9. 2022).

146 <https://rtcg.me/vijesti/drustvo/190069/bar-otkrivena-bista-kralja-nikole.html> (pristupljeno 20. 12. 2022).

IV PREPORUKE

Analiza pokazuje da su problemi kada su u pitanju procedure za postavljanje spomen-obilježja bili slični u svim crnogorskim opštinama. Problemi koji su se javljali su sistematski i moguće ih je riješiti kroz unapređenje strateških politika, zakonodavstva i praksi.

I Proširenje krivičnopravne zaštite

Obzirom na mali broj krivičnih prijava i zanemarljiv broj pravosnažnih osuđujućih presuda, neophodno je preispitati u unaprijediti krivično-pravnu zaštitu spomen-obilježja kroz izmjene Krivičnog zakonika Crne Gore.

Neophodno je i sankcionisati neizvršavanje odluka sudskih organa kada su u pitanju uklanjanja nezakonito podignutih spomen-obilježja na teritoriji Crne Gore.

II Preporuke za institucije koje su odgovorne za spomen-obilježja na teritoriji Crne Gore

Ministarstvo kulture i medija Crne Gore

- Učiniti dostupnim u elektronskoj formi *Centralni registar spomen-obilježja* na teritoriji Crne Gore sa dosijeima spomen-obilježja;
- Pravilnikom definisati kriterijume za odabir i broj članova *Komisije Ministarstva kulture i medija Crne Gore*;
- Definirati *Poslovnik o radu Komisije Ministarstva kulture i medija Crne Gore*;
- Izvršiti analizu stanja i dati preporuke za izmjenu pojedinih članova *Zakona o spomen-obilježjima*;
- Definirati staranje o spomen-obilježju nakon prestanka rokova koji su navedeni u dokumentaciji;
- Posebno definirati pitanje spomenika koji su pokloni i ne prolaze zakonske procedure;
- Pokrenuti procedure za kontrolu i uklanjanje spomenika koji su u javnom prostoru postavljeni bez važeće zakonske procedure;
- Formirati stručno tijelo koje će se starati o sprovođenju konkursa na državnom nivou a koje može biti sastavljeno od članova *Udruženja arhitekata Crne Gore, Udruženja likovnih umjetnika Crne Gore, Udruženja istoričara umjetnosti* i dr.
- Formirati bazu stručnjaka i stručnjakinja koji mogu biti članovi komisija za odabir idejnih rješenja.

Uprava za zaštitu kulturnih dobara

- Učiniti javnim *Registar spomen-obilježja* koja su kao zaštićena kao kulturna dobra;
- Postaviti oznake na spomen-obilježjima koji su zaštićena kulturna dobra.

Glavni grad Podgorica, Prijestonica Cetinje, opštine

- Izraditi i učiniti javnim Registre spomen-obilježja na teritoriji Glavnog grada, Prijestonice Cetinje i opština;
- Izraditi i učiniti javnim Evidenciju objekata bespravno podignutih kao spomen-obilježja;
- Donijeti Programe podizanja spomen-obilježja za narednu godinu do decembra tekuće godine;
- Ograničiti zakonski vrijeme za završetak postupka postavljanja spomenika, jer pojedini procesi traju i više godina, a u nekim slučajevima se odustaje od realizacije;
- Organizovati javne rasprave sa stanovnicima mjesnih zajednica kako bi se sa njima razgovaralo o značajnim događajima, ličnostima, kojima se želi odati počast u javnom prostoru i oko kojih građanke i građani imaju konsenzus;
- Pokrenuti procedure za uklanjanje spomen-obilježja koja su postavljena bez sprovedene zakonske procedure;
- Precizirati zakonski sve elemente koji su važni za uspješnu realizaciju konkursa;
- Promijeniti način raspisivanja tendera za spomen-obilježja, obzirom da je neadekvatan za umjetnička djela;
- Obavezati sve naručioce i finansijere spomenika da sklope ugovore sa umjetnicima/umjetnicama, kako bi se zaštitila autorska prava.

Udruženje Likovnih umjetnika Crne Gore

- Definisati Pravilnike/smjernice o autorskim honorarima.
- Inicirati pokretanje procedure za precizno zakonsko regulisanje postavljanja skulptura u javnom prostoru.

PORIJEKLO FOTOGRAFIJA

1-6, 10, 13-23, 26-28, 31-33, 36-38, 41-43, 45, 47-53, 54 b, 61, 63-67, 70 - Tatjana Koprivica (2022-2023).

7, 9, 11, 12, 24, 29, 34, 40, 68, 69 - Jelena Tomić (2022).

8, 46, 60 - Milanka Jokanović (2022-2023).

39 - Davor Sedlarević (2022).

25 <https://berane.me/otkriven-spomenik-narodnom-heroju-mihailu-stojanovicu-pulju/> (2019).

30 <https://twitter.com/KMaddocksUK/status/1436353293270269956/photo/4> (2021).

35 <https://crnogorskiportal.me/sadrzaj/3982> (2021).

44 <https://berane.me/umjetnost-u-javnom-prostoru-skulptura-homo-sapiens-luca-mikrokozma/> (2018).

54 a <https://www.cdm.me/kultura/polemika-oko-skulpture-u-danilovgradu-je-li-ovo-ljubov-besmrtni-osmijeh/> (2022).

55 Vuk Lajović <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/106940/don-krsto-je-opet-zatvoren-u-podrumu> (2016).

56 <https://www.portalanalitika.me/clanak/324205--institucija-koja-je-izgubila-nekadasnju-prepoznatljivost> (2019).

57 <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/365605/u-grahovu-bista-save-kovacevica-zavrsla-na-smecu/media/43031> (2011).

58 <https://www.portalanalitika.me/clanak/ostecena-bista-nikole-kovacevica> (2020).

59 <https://kodex.me/clanak/120832/vuksanovic-osuden-zbog-spomenika-u-mojkovcu> (2016).

62 <https://www.portalanalitika.me/clanak/281261--slucaj-spomenika-punisi-racicu-inspekcija-je-stavila-tacku-postament-i-obelisk-ostaju> (2017).

IMPRESUM:

Izdavač:

Centar za demokratsku tranziciju

www.cdtmn.org

Za Izdavača:

Dragan Koprivica

Grafički dizajn:

Ana Pajović, studio ribizla.

Podgorica 2023.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna biblioteka Crne Gore, Cetinje

ISBN 978-9940-583-22-4

COBISS.CG-ID 27949060



Master kvart, lamela F, sprat IX,
81000 Podgorica, Crna Gora
cdt@cdtmn.org | www.cdtmn.org